

Τάκης Καγιαλής, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Ψηφιακές απορίες ενός νεοελληνιστή

Θα ήθελα καταρχάς να ευχαριστήσω την αγαπητή συνάδελφο Στέση Αθήνη για την πρόσκληση στη σημερινή ημερίδα, η οργάνωση της οποίας πιστεύω ότι αποτελεί μιαν εξαιρετικά χρήσιμη πρωτοβουλία. Αφορμή για τις απορίες και παρατηρήσεις που θα καταθέσω στη συνέχεια στάθηκε κυρίως η εμπλοκή μου στον σχεδιασμό και την υλοποίηση ενός εξ αποστάσεως επιμορφωτικού προγράμματος, με αντικείμενο «Νεοελληνική Λογοτεχνία και Ψηφιακές Τεχνολογίες», το οποίο άρχισε να προσφέρεται τον Οκτώβριο του 2014 από το Εργαστήριο Νέας Ελληνικής Φιλολογίας σε συνεργασία με το Κέντρο Δια Βίου Μάθησης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Μου ζητήθηκε να συμπεριλάβω στην παρούσα εισήγηση μια σύντομη παρουσίαση αυτού του προγράμματος, με την οποία και θα ξεκινήσω.

Ένα επιμορφωτικό πρόγραμμα

<http://www.digilit-edu.net/>

Πρόκειται για ένα αυτοχρηματοδοτούμενο πρόγραμμα διάρκειας 16 εβδομάδων, με εξαιρετικά χαμηλή οικονομική συμμετοχή, το οποίο ευελπιστούμε ότι θα προσφέρουμε εφεξής σταθερά, μία ή δύο φορές τον χρόνο. Πρόκειται επίσης για το πρώτο επιμορφωτικό εγχείρημα στο συγκεκριμένο αντικείμενο που προσφέρεται από ελληνικό πανεπιστημιακό φορέα και ακόμη για το πρώτο (και μέχρι στιγμής το μοναδικό) επιμορφωτικό πρόγραμμα που προσφέρεται από το Κέντρο Δια Βίου Μάθησης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων για οποιοδήποτε αντικείμενο. Ελπίζω ότι μέσω του προγράμματος θα μπορέσουμε μελλοντικά να επανενεργοποιήσουμε, στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του Εργαστηρίου Νέας Ελληνικής Φιλολογίας, την ερευνητική ομάδα openLit, που λειτούργησε στο παρελθόν στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο < <http://openlit.teimes.gr/default.aspx>>.

Επιδίωξη του επιμορφωτικού προγράμματός μας είναι να προσφέρει βασικά εφόδια και δεξιότητες σε εκπαιδευτικούς, σπουδαστές αλλά και σε κάθε άλλον ενδιαφερόμενο που επιθυμεί να αξιοποιήσει διαδικτυακούς πόρους και ποικίλες

ελεύθερα διαθέσιμες ψηφιακές εφαρμογές προκειμένου να ενισχύσει τις ερευνητικές του δεξιότητες και να εμπλουτίσει την αναγνωστική και πολιτισμική του εμπειρία. Το πρόγραμμα μοιράζεται σε τέσσερις ενότητες. Παρακολουθώντας την πρώτη ενότητα, οι εκπαιδευόμενοι εξοικειώνονται συστηματικά με τις διαθέσιμες γενικές και χρηστικές πηγές περιεχομένου για τη νεοελληνική λογοτεχνία (πολυμεσικό περιεχόμενο, λογοτεχνικά και κριτικά κείμενα, πληροφορίες για ρεύματα και συγγραφείς, ψηφιοποιημένα και διαδικτυακά περιοδικά κ.ά.). Στην επόμενη ενότητα, το ενδιαφέρον στρέφεται προς περισσότερο εξειδικευμένες πηγές (ελληνικές ψηφιακές βιβλιοθήκες, συλλογές παλαιότερων περιοδικών και εφημερίδων και λογοτεχνικών αρχείων, ψηφιοποιημένα επιστημονικά περιοδικά, διδακτορικές και μεταπτυχιακές διατριβές, πρακτικά συνεδρίων και δημοσιοποιημένα αποτελέσματα ερευνητικών προγραμμάτων, μελέτες, άρθρα και ιστολόγια νεοελληνιστών, ηλεκτρονικές πηγές βιβλιογραφικής τεκμηρίωσης κ.ά.), ενώ παράλληλα παρουσιάζονται στοιχεία από την ευρύτερη διάσταση του διεθνούς λογοτεχνικού και φιλολογικού Διαδικτύου. Στη διάρκεια της τρίτης ενότητας οι επιμορφούμενοι εξοικειώνονται με τις εφαρμογές υπερκειμένου και με την αξιοποίηση ηλεκτρονικών πηγών (και μιας πλειάδας ψηφιακών εργαλείων) για τη διδασκαλία της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Τέλος, στην τελευταία ενότητα του προγράμματος οι εκπαιδευόμενοι έρχονται σε επαφή με ορισμένες από τις δυνατότητες αξιοποίησης των ψηφιακών τεχνολογιών στο πλαίσιο της ακαδημαϊκής έρευνας (όπως π.χ. με τις ηλεκτρονικές εκδόσεις λογοτεχνικών κειμένων), καθώς και με το διαρκώς αναπτυσσόμενο πεδίο της Ψηφιακής (ή Ηλεκτρονικής) Λογοτεχνίας. Το υλικό, όπως και όλες οι άλλες διαδικασίες και λειτουργίες του προγράμματος, σχεδιάστηκε από τον επιστημονικό υπεύθυνο, ενώ στην εκπόνηση των κεφαλαίων του επιμορφωτικού υλικού συμμετείχαν επίσης, με αλφαβητική σειρά, ο Κωστής Δανόπουλος, ο Δημήτρης Καργιώτης, η Άννα Μπουκουβάλα, η Αναστασία Νάτσινα, ο Γιάννης Παπαθεοδώρου, ο Φίλιππος Παπάς, η Άννα Μαρία Σιχάνη και ο Θοδωρής Χιώτης.

Εκτός από την επιστημονική θεώρηση και τη γλωσσική επιμέλεια, όλα τα κεφάλαια του υλικού πέρασαν από επιμέλεια σύμφωνα με τη μεθοδολογία της εξ αποστάσεως μάθησης και συμπληρώθηκαν με πολλά παραδείγματα και ασκήσεις εντοπισμού και αξιοποίησης ψηφιακού περιεχομένου. Κάθε εβδομάδα, οι εκπαιδευόμενοι παίρνουν, μέσω της πλατφόρμας ασύγχρονης τηλεκπαίδευσης που διαμορφώσαμε ειδικά για το πρόγραμμα, ένα κεφάλαιο επιμορφωτικού υλικού και ένα τεστ, το οποίο πρέπει να έχουν συμπληρώσει και υποβάλει πριν από την έναρξη

της επόμενης εβδομάδας. Τα εβδομαδιαία τεστ είναι σχεδιασμένα έτσι ώστε να ελέγχουν όχι μόνο την κατανόηση του υλικού αλλά και την κατάκτηση συγκεκριμένων δεξιοτήτων. Για να αποκτήσει το Πιστοποιητικό Επιμόρφωσης ο εκπαιδευόμενος πρέπει να συγκεντρώσει βαθμολογία τουλάχιστον 60% σε καθένα από τα δεκαέξι τεστ που υποβάλλει. Τέλος, πρέπει να σημειώσω ότι στο πρόγραμμα απασχολούνται προς το παρόν τέσσερις Σύμβουλοι Επιμόρφωσης (ένας για κάθε τμήμα εκπαιδευόμενων), ενώ παρέχονται και υπηρεσίες τεχνικής και γραμματειακής υποστήριξης (τηλεφωνικά και μέσω ηλεκτρονικής αλληλογραφίας).

Πρέπει να πω ότι η ανταπόκριση στο επιμορφωτικό μας πρόγραμμα, το οποίο δεν διαφημίστηκε με οποιονδήποτε τρόπο, ξεπέρασε τις προσδοκίες μας. Οι ημερήσιες επισκέψεις στην ιστοσελίδα μας, από την ημέρα που τη γνωστοποιήσαμε, κυμαίνονται από 100 ως 1400. Λάβαμε 180 αιτήσεις και τελικά γράφτηκαν και παρακολουθούν τον πρώτο κύκλο του προγράμματος 131 άτομα (14 άνδρες και 117 γυναίκες, από 20 ως 67 ετών, με μέσο ηλιακό φάσμα τα 35-40 χρόνια). Η γεωγραφική διασπορά των εκπαιδευόμενων περιλαμβάνει όλη την Ελλάδα, από τον Έβρο ως την Κρήτη και από την Κέρκυρα ως την Ίο, αλλά και την Κύπρο, τη Γερμανία και τις ΗΠΑ. Σχεδόν όλοι οι εκπαιδευόμενοι είναι απόφοιτοι (ή, πολύ λιγότεροι, φοιτητές) Φιλοσοφικής και όλοι γνωρίζουν τουλάχιστον μία ξένη γλώσσα. Οι 7 στους 10 διδάσκουν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση ή σε φροντιστήρια και ιδιαίτερα μαθήματα, 2 στους 10 είναι κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου και 2 στους 10 είναι μεταπτυχιακοί ή προπτυχιακοί φοιτητές. Ζητώ συγγνώμη αν σας κούρασα με τα δημογραφικά δεδομένα, αλλά φαντάζομαι παρουσιάζουν κάποιο ενδιαφέρον καθώς, όπως είπα καινωρίτερα, ανάλογο εγχείρημα δεν έχει επιχειρηθεί στο παρελθόν σε ό,τι αφορά το αντικείμενο που μας απασχολεί εδώ σήμερα.

Περνώ τώρα στο κεντρικό μέρος της εισήγησής μου, στα ερωτήματα δηλαδή γύρω από τις δυνατότητες και τις προοπτικές ερευνητικής αξιοποίησης του ψηφιακού περιεχομένου που έχει παραχθεί για τη νεοελληνική λογοτεχνία και είναι διαθέσιμο στο διαδίκτυο. Θα περιοριστώ σε τρία σημεία.

Απορία πρώτη: Γιατί τα ψηφιοποιήσαμε;

Λίγοι φαντάζομαι θα αμφισβητούσαν την εκτίμηση ότι τα σοβαρότερα ψηφιακά έργα υποδομής που διαθέτουμε, σε ό,τι βέβαια αφορά τη νεοελληνική φιλολογία,

είναι οι μεγάλες ψηφιοθήκες που δημιουργήθηκαν στη διάρκεια της προηγούμενης δεκαετίας: η Ψηφιακή Βιβλιοθήκη των Δημοσίων Βιβλιοθηκών, η «Ανέμη» του Πανεπιστημίου Κρήτης, οι συλλογές περιοδικών του Πανεπιστημίου της Πάτρας και οι συλλογές εφημερίδων της Βιβλιοθήκης της Βουλής και της Εθνικής Βιβλιοθήκης. Όποιος έχει ασχοληθεί στο παρελθόν ερευνητικά με τον 19^ο αιώνα ή και με τις πρώτες δεκαετίες του 20ού --και έχει βρεθεί αντιμέτωπος με τους στοιβαγμένους τόμους στο καπνεργοστάσιο της Λένορμαν ή με τους γκογκολικούς κλητήρες στα μετόπισθεν του Αναγνωστηρίου της Εθνικής Βιβλιοθήκης-- δεν μπορεί παρά να σέβεται και να εκτιμά αυτά τα μεγάλα ψηφιακά έργα. Μπορεί μερικές φορές να γκρινιάζουμε για λεπτομέρειες, όπως λ.χ. η όχι και τόσο φιλική στον χρήστη πρόσβαση στα ψηφιοποιημένα μικροφίλμ της Βουλής, το γεγονός ότι η *Ανέμη* δεν επιτρέπει αναζήτηση αποκλειστικά για περιεχόμενο που είναι ελεύθερα διαθέσιμο, οι πολλαπλές ψηφιοποιήσεις του ίδιου βιβλίου στις Δημόσιες Βιβλιοθήκες, ή ακόμα και η σύγχυση σχετικά με τα περιεχόμενα των Ψηφιακών Συλλογών του φορέα που μας φιλοξενεί σήμερα, καθώς στην κεντρική σελίδα της Βιβλιοθήκης <<http://www.lis.upatras.gr/digitalcollections/>> η *Πλειάς* φέρεται να περιέχει 26 ψηφιοποιημένους τίτλους και η *Δαηιλίς* 9 (ενώ οι πραγματικοί αριθμοί είναι αντιστοίχως 34 και 16). Όμως έχουμε επίγνωση ότι γκρινιάζουμε για λεπτομέρειες και ότι αυτά τα έργα, όπως και ορισμένα άλλα, μικρότερης εμβέλειας, έχουν αλλάξει ριζικά τα δεδομένα σχετικά με την έρευνα του λογοτεχνικού παρελθόντος, με όρους που μόλις είκοσι χρόνια πριν ήσαν αδιανόητοι.

Η απορία μου, σε αυτό το κεφάλαιο, θα μπορούσε να εκφραστεί συνθηματικά με το ερώτημα: «προς τι τα ψηφιοποιήσαμε;». Έχω την εντύπωση ότι, σε αντίθεση με τα ερευνητικά δεδομένα, εμείς οι ίδιοι, ως ερευνητές αλλά και ως υπεύθυνοι για την προετοιμασία και την άσκηση νεότερων ερευνητών, για τους οποίους οι ψηφιακές συλλογές είναι ήδη αυτονόητες, δεν έχουμε ακόμα προλάβει να αλλάξουμε – πάντως όχι όσο χρειάζεται προκειμένου να επεξεργαστούμε νέα ερευνητικά ζητούμενα για την αξιοποίηση αυτού του πλούσιου υλικού, προσαρμοσμένα στη σημερινή πραγματικότητα. Κανείς δεν είναι βέβαια σε θέση να μετρήσει πόσοι νεοελληνιστές αξιοποιούν σήμερα ερευνητικά τον ψηφιοποιημένο πλούτο του ελληνικού 19^{ου} αιώνα, ούτε και με τι τρόπο το κάνουν. Δεν θα μπορούσαμε επίσης να χρησιμοποιήσουμε ως δείκτες για έναν τέτοιο υπολογισμό τις παραπομπές σε δημοσιεύματα – καθώς εν γένει συνεχίζουμε να παραπέμπουμε αποκλειστικά στις έντυπες πηγές, σαν να ντρεπόμαστε για την ευκολία με την οποία τις βρήκαμε ψηφιοποιημένες. Εμπειρικά,

ωστόσο, θα αποτολμούσα την εκτίμηση ότι οι νεοελληνιστές που ασχολούνται σήμερα με τον 19^ο αιώνα δεν είναι στατιστικά περισσότεροι από την εποχή της τλαιπωρίας και της σκόνης και κυρίως: ότι όσοι και αν είναι, δεν προσεγγίζουν το αντικείμενο με διαφορετικό τρόπο από ό,τι συνέβαινε στο παρελθόν. Αυτό είναι πρόβλημα, στον βαθμό που συμφωνούμε ότι το διαδίκτυο και οι ψηφιακές τεχνολογίες προσφέρουν κάτι περισσότερο από μια λύση για την αποθήκευση και τη συντήρηση μεγάλου όγκου δεδομένων.

Πιστεύω λοιπόν ότι η ριζική αλλαγή των όρων πρόσβασης στο περιεχόμενο των παλιών βιβλίων, περιοδικών και εφημερίδων απαιτεί μια εξίσου ριζική αλλαγή παραδείγματος, σε ό,τι αφορά τους στόχους και τις διαδικασίες της ερευνητικής αξιοποίησης αυτού του υλικού. Την εποχή της σκόνης, ο ευρητηριασμός και η συνοπτική παρουσίαση των περιεχομένων ενός περιοδικού ήταν πολλές φορές άθλος, όπως αντίστοιχα, την εποχή της γραφομηχανής, τα ευρητήρια πρώτων στίχων ποιητικών συλλογών ήταν αποδεκτά ως ακαδημαϊκές δημοσιεύσεις. Στους καιρούς όμως του ψηφιοποιημένου περιεχομένου και των ψηφιακών εργαλείων είμαστε υποχρεωμένοι να μετακινήσουμε τα ζητούμενα της συναφούς έρευνας, από τη χειρωνακτική εύρεση και ταξινόμηση του ερευνητικού μας υλικού προς την κατεύθυνση της συνδυαστικής και διεπιστημονικής διαχείρισής του. Και επειδή οι αλλαγές μεθοδολογικού παραδείγματος δεν συμβαίνουν σε μια νύχτα, ούτε προκύπτουν υπό το δέλεαρ της εξωτερικής χρηματοδότησης, χρειάζεται να προχωρήσουμε σταδιακά, δοκιμάζοντας τρόπους που θα μας βοηθήσουν να ασχοληθούμε πιο δημιουργικά και πιο φιλόδοξα με την εύκολα, τώρα πια, προσβάσιμη γραμματεία του παρελθόντος.

Τι θα κάνουμε, λοιπόν, με τόσα εκατομμύρια σελίδες ψηφιοποιημένου υλικού; Νομίζω ότι οι πολύτιμες συλλογές βιβλίων, περιοδικών και εφημερίδων που ήδη διαθέτουμε χρειάζεται να πλαισιωθούν με ψηφιακά επεξεργασμένα παραδείγματα και πρότυπα αξιοποίησης, όπως είναι π.χ. τα γνωστά «online exhibitions»: Διαδικτυακές «εκθέσεις» ή ακριβέστερα, διαδικτυακές κριτικές επεξεργασίες και παρουσιάσεις ψηφιακού περιεχομένου, οργανωμένες θεματικά ή με άλλα κριτήρια, που εξοικειώνουν τους χρήστες με επιλογές από τα περιεχόμενα των μεγάλων ψηφιακών συλλογών και δοκιμάζουν νέους τρόπους για την ερευνητική και στοχαστική τους αξιοποίηση.

Ένα υποδειγματικό παράδειγμα τέτοιας ψηφιακής έκθεσης είναι εκείνη της Βρετανικής Βιβλιοθήκης για τη λογοτεχνία στα ρομαντικά και τα βικτωριανά χρόνια:

<http://www.bl.uk/romantics-and-victorians>

Άλλα παραδείγματα εκθέσεων μικρότερης κλίμακας (και γι' αυτό ίσως πιο κατάλληλα ως πρότυπα για τις δικές μας ανάγκες) είναι εκείνα του Πανεπιστημίου της Indiana για το έργο του Daniel Defoe:

<http://www.indiana.edu/~liblilly/defoe/index.html>

ή για τις απεικονίσεις γυναικών στη «λαϊκή» λογοτεχνία του 19^{ου} αιώνα:

<http://www.indiana.edu/~liblilly/offthepedestal/otpintro.html>

η έκθεση του Harvard για τον William Thackeray:

<http://hcl.harvard.edu/libraries/houghton/exhibits/thackeray/>

ή η επίσης εξαιρετική έκθεση του Πανεπιστημίου Columbia, που φτιάχτηκε για να υποστηρίξει μεθοδολογικά την εισαγωγή των κόμικς και των graphic novels στο ακαδημαϊκό πρόγραμμα διδασκαλίας:

<https://exhibitions.cul.columbia.edu/exhibits/show/comics>

Πολλές διαδικτυακές εργασίες τέτοιου τύπου έχουν εκπονηθεί με την επιμέλεια φοιτητών, όπως π.χ. η έκθεση για τις φλωρεντινές εκδόσεις του 15^{ου} αιώνα, από φοιτητή του πανεπιστημίου του Illinois:

<http://www.library.illinois.edu/rbx/exhibitions/Florentine%20Printing/NewHome.htm>

ή η εργασία τεσσάρων προπτυχιακών φοιτητών του Yale, για τα αισθητικά, ιστορικά και πολιτικά συμφραζόμενα της εικονογράφησης βρετανικών περιοδικών στο γύρισμα του αιώνα:

<http://brbl-archive.library.yale.edu/exhibitions/illustratedword/index.html>

Είναι φανερό ότι όλα αυτά τα εγχειρήματα είναι ολοκληρωμένες μελέτες, ατομικές ή συνεργατικές, που αξιοποιούν συγχρόνως το ψηφιοποιημένο περιεχόμενο βιβλιοθηκών, κατάλληλα ψηφιακά εργαλεία και επιστημονική βιβλιογραφία, ενώ δημιουργούν ερεθίσματα και προσφέρουν πρότυπα για την αξιοποίηση πολύ μεγαλύτερου εύρους υλικού. Ας δούμε ένα πολύ απλό παράδειγμα, που ίσως αποσαφηνίσει το επιχείρημά μου. Για τον Παύλο Καλλιγά, η *Ανέμη* δίνει δέκα ψηφιοποιημένα έργα, οι *Δημόσιες Βιβλιοθήκες* 58 (που είναι βέβαια πολύ λιγότερα, αν αφαιρέσουμε τις πολλαπλές ψηφιοποιήσεις) και ένας θεός ξέρει πόσα κείμενά του σώζονται σε ψηφιοποιημένες εφημερίδες και περιοδικά. Πέρα από την εντύπωση που ίσως προκαλούν οι αριθμοί, αυτή η πληροφορία, από μόνη της, φοβάμαι ότι σήμερα δεν λέει τίποτα σε κανέναν, εκτός από μερικούς νεοελληνιστές οι οποίοι ούτως ή άλλως ενδιαφέρονταν για τον Καλλιγά από παλιά. Ας φανταστούμε τώρα μια

ψηφιακά επεξεργασμένη κριτική παρουσίαση του *Θάνου Βλέκα*, που θα μπορούσε να είναι και προϊόν συνεργασίας φιλολόγων και ιστορικών, η οποία θα πρόσφερε επιλεγμένα αποσπάσματα από παλιές εκδόσεις του έργου, κατάλληλα πλαισιωμένα: α) με κείμενα από ομιλίες και άρθρα του Καλλιγά, β) με λογοτεχνικό, δημοσιογραφικό και εικονογραφικό υλικό για τη ληστεία από εφημερίδες και περιοδικά της εποχής (αλλά και από το φωτογραφικό αρχείο του ΕΛΙΑ), γ) με σχόλια για το μυθιστόρημα από ψηφιοποιημένες έντυπες πηγές της εποχής του, και βέβαια δ) με πρωτότυπο κριτικό σχολιασμό και ε) με την υποστήριξη της πρόσφατης φιλολογικής βιβλιογραφίας για τον Καλλιγά, ικανό τμήμα της οποίας είναι επίσης ελεύθερα διαθέσιμο στο διαδίκτυο. Νομίζω ότι καταλαβαίνουμε εύκολα το καινούργιο, ερευνητικό και μη, ενδιαφέρον που θα προσέλκυε μια τέτοια συνδυαστική παρουσίαση, συμπληρωμένη με κριτικό σχολιασμό των ψηφιοποιημένων τεκμηρίων, και ακόμη το πολλαπλασιαστικό όφελος, καθώς μια παρόμοια εργασία σίγουρα θα λειτουργούσε ως ερέθισμα και ως πρότυπο για άλλες. Προφανώς, ακριβώς όπως ισχύει και στην περίπτωση ενός άρθρου, η ποιότητα μιας ψηφιακής μελέτης δεν εξασφαλίζεται από τα μέσα της παραγωγής της. Το ζητούμενο, όμως, στο οποίο αναφέρομαι δεν είναι ένας διαφορετικός, πιο «οπτικοακουστικός» ως πούμε τρόπος να παρουσιάζουμε τη δουλειά μας, αλλά ένας διαφορετικός τρόπος δουλειάς: το άνοιγμα προς ένα διαφορετικό μεθοδολογικό παράδειγμα, ικανό να αξιοποιεί γόνιμα τις δυνατότητες των διαθέσιμων ψηφιακών υποδομών και των αντίστοιχων εργαλείων. Συμπέρασμα, στο οποίο θα επανέλθω: το ψηφιοποιημένο περιεχόμενο ζητάει επιτακτικά την ανάπτυξη ψηφιακής φιλολογίας. Σε διαφορετική περίπτωση, πολύ φοβάμαι ότι οι εξαιρετικές υποδομές που δημιουργήθηκαν στη διάρκεια της προηγούμενης δεκαετίας γρήγορα θα μαραζώσουν, σαν τα κτίρια των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα, καθώς οι νεοελληνιστές που θα μπορούν να τις αξιοποιήσουν με παραδοσιακούς τρόπους συνεχώς θα λιγοστεύουν.

Απορία δεύτερη: Βιβλιογραφίες-Δικτυογραφίες-Οδηγοί (τι χρειαζόμαστε;)

Εκτός βέβαια από το ψηφιοποιημένο υλικό του 19^{ου} αιώνα διαθέτουμε στο διαδίκτυο και αρκετά σύγχρονα περιοδικά, όπως και ποικίλες άλλες αξιόπιστες πηγές πρόσφατου λογοτεχνικού, κριτικού και φιλολογικού περιεχομένου, συμπεριλαμβανομένων βέβαια των μελετών που πολλοί από εμάς ανεβάζουμε, σε θεσμικούς ιστοτόπους είτε και ιδιωτικά, όπως π.χ. στην academia.edu. Περνάω έτσι

στην επόμενη απορία μου, που αναφέρεται στη συνήθεια να παράγουμε και να ανεβάζουμε στο διαδίκτυο εργογραφίες και βιβλιογραφίες έντυπων πηγών, αλλά να αγνοούμε τις ψηφιοποιημένες και ψηφιακές πηγές ή ακόμα και τις διαδικτυακά διαθέσιμες μορφές των κειμένων στα οποία παραπέμπουμε. Ενδεχομένως πίσω από αυτήν την επιμονή να βρίσκεται ένα σύνδρομο άρνησης ή η φαντασίωση πως θα επιβάλουμε στους χρήστες του διαδικτύου τους όρους του έντυπου πολιτισμού που οι ίδιοι, ως φιλόλογοι, αισθανόμαστε ότι εκπροσωπούμε. Χωρίς προφανώς να αρνούμαι τη χρησιμότητα των έντυπων βιβλιογραφιών και άλλων ανάλογων εργασιών υποδομής, πρέπει να υπενθυμίσω ότι τα έργα αυτά εξυπηρετούν κυρίως τον χρήστη που εργάζεται στον χώρο μιας επαρκώς ενημερωμένης φυσικής βιβλιοθήκης. Η μετατροπή των έντυπων εργασιών υποδομής σε ψηφιακή μορφή και η διαδικτυακή προσφορά τους προσφέρει μια μικρή διευκόλυνση στον ίδιο χρήστη, αλλά καμία σε εκείνον που μελετά κυρίως ή αποκλειστικά μέσω διαδικτύου.

Αντιλαμβάνομαι ότι η πρόταση που μόλις είπα θα έκανε αρκετούς συναδέλφους μας να ανατριχιάσουν. Εντούτοις, αν δεν παραδεχτούμε ότι το διαδίκτυο λειτουργεί όλο και περισσότερο ως αυτόνομος χώρος μελέτης και αν δεν φροντίσουμε για την παραγωγή εργαλείων που να βοηθούν κάποιον που ενδιαφέρεται να μελετήσει το αντικείμενό μας βάσει διαδικτυακών πηγών, φοβάμαι ότι απλώς θα καταλήξουμε με μια επόμενη γενιά νεοελληνιστών, οι οποίοι θα χρησιμοποιούν ως βασικό εργαλείο υποδομής τα (συνθά αλλοπρόσαλλα) σημειώματα της ελληνικής Βικιπαίδειας. Γι' αυτό πιστεύω ότι εκείνο που κυρίως χρειαζόμαστε σήμερα δεν είναι ψηφιοποιημένες βιβλιογραφίες έντυπων πηγών, αλλά έγκυροι, σχολιασμένοι και διαρκώς ανανεωνόμενοι Οδηγοί σε Διαδικτυακές Πηγές (δικτυογραφίες ή ιστοτοπογραφίες, αν προτιμάτε) για μεγάλο φάσμα συγγραφέων και θεμάτων λογοτεχνικού ενδιαφέροντος. Δεν αναφέρομαι βέβαια στους παλαιού τύπου, σύντομους και γενικούς καταλόγους συνδέσμων φιλολογικού ενδιαφέροντος, αλλά σε προσεκτικά επεξεργασμένους οδηγούς στο αξιόπιστο περιεχόμενο που είναι διαθέσιμο για κάθε συγγραφέα ή αντικείμενο χωριστά, τέτοιους που να υποστηρίζουν τη μελέτη από υπολογιστή συνδεδεμένο στο διαδίκτυο. Επίσης, δεν βλέπω τον λόγο γιατί η εκπόνηση τέτοιων Οδηγών δεν θα μπορούσε σήμερα να αποτελέσει αντικείμενο μεταπτυχιακών εργασιών, ακριβώς όπως συνέβαινε παλιότερα με την εκπόνηση βιβλιογραφιών ή ευρητηρίων έντυπων περιοδικών.

Απορία τρίτη: Υπακούουν τα ψηφιακά έργα σε υπαρκτά φιλολογικά ζητούμενα;

Η τρίτη και τελευταία, για σήμερα, απορία μου αφορά τον βαθμό στον οποίο θεωρούμε ότι τα ψηφιακά έργα για τη νεοελληνική λογοτεχνία είναι σκόπιμο να συμβαδίζουν με τις ισχύουσες στις μέρες μας θεωρητικές και μεθοδολογικές κατευθύνσεις του πεδίου. Αυτό το ερώτημα νομίζω ότι δεν μας έχει απασχολήσει επαρκώς. Προφανώς καθένας έχει το δικαίωμα, εφόσον βρίσκει χρηματοδότηση, να φτιάχνει ό,τι νομίζει και να το ανεβάζει στο διαδίκτυο. Το πρόβλημα είναι ότι ένα μεγάλο και θεσμικό ψηφιακό έργο που δεν ανταποκρίνεται σε υπαρκτές ανάγκες δεν είναι μόνο καταδικασμένο σε αχρηστία, αλλά ενδέχεται να δημιουργεί και σύγχυση γύρω από τις δυνατότητες και τις προοπτικές της ψηφιακής φιλολογίας.

Στη διεθνή ακαδημαϊκή κοινότητα είναι νομίζω αυτονόητο, εδώ και δεκαετίες, ότι τα θεσμικά ψηφιακά έργα που φιλοδοξούν να προωθήσουν τις λογοτεχνικές σπουδές οργανώνονται και καθοδηγούνται από επιστήμονες του αντικειμένου και πάντως φιλοδοξούν να ανταποκριθούν σε μεθοδολογικές προδιαγραφές, θεωρητικές προτεραιότητες και ερευνητικά ζητούμενα του οικείου κλάδου. Δεν θέτουν νέες μεθοδολογικές προτεραιότητες και ερευνητικά ζητούμενα, απλώς και μόνο επειδή οι διαθέσιμες τεχνολογίες τα καθιστούν εφικτά. Αυτή η αντίληψη είναι δεδομένη, π.χ., (τα παραδείγματα είναι σχεδόν τυχαία) για τα μεγάλα έργα για τον 19^ο αιώνα που φιλοξενούνται στο Nines (Nineteenth-Century Scholarship Online):

<http://www.nines.org/about/scholarship/scholarly-projects/>

ή για το Orlando Project, με αντικείμενο τη συγγραφική παραγωγή γυναικών στην αγγλική γλώσσα ανά τους αιώνες:

<http://orlando.cambridge.org/>

ή για το UK RED - The Reading Experience Database, που ερευνά τις αναγνωστικές αντιλήψεις και συνήθειες των Βρετανών από το 1450 ως το 1945:

<http://www.open.ac.uk/Arts/reading/UK/index.php>

Φοβάμαι ότι στο περιβάλλον της καθ' ημάς ανατολής αρχίζουμε να συνηθίζουμε στην ιδέα, όχι ότι δεν θα φτιάξουμε ποτέ ψηφιακά έργα με ανάλογες προδιαγραφές, αλλά ότι τα ψηφιακά έργα που όντως φτιάχνουμε (και μερικά δεν αποκλείεται να κοστίζουν περισσότερο από τα προαναφερθέντα) δεν χρειάζεται ούτε καν να χρησιμεύουν σε κάτι συγκεκριμένο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της τάσης

αποτελεί η περίπτωση του «Πολιτιστικού Θησαυρού της Ελληνικής Γλώσσας» του Ινστιτούτου Επεξεργασίας του Λόγου, που αναπτύχθηκε με διπλή χρηματοδότηση από την «Κοινωνία της Πληροφορίας» και προσφέρει αποσπάσματα από λογοτεχνικά έργα και κριτικά άρθρα για διάφορους ατάκτως ερριμμένους συγγραφείς:

<http://www.potheg.gr/Projects.aspx?lan=1>

μαζί με εγκυκλοπαιδικές πληροφορίες, 2-3 λογοτεχνικά «παιχνίδια» και μια μηχανή καταμέτρησης του ποσοστού που κατέχει κάθε λέξη, ανάλογα με τη συχνότητα με την οποία εμφανίζεται στα ανθολογημένα αποσπάσματα κάθε συγγραφέα ή και όλων μαζί. Ομολογώ ότι προσωπικά είναι αδύνατον να φανταστώ από ποιόν και προς τι θα μπορούσε να αξιοποιηθεί ένα τέτοιο ψηφιακό εγχείρημα. Εντούτοις, είμαι βέβαιος ότι υποβάλλει σε πολλούς χρήστες μian απαξιωτική εντύπωση για την ψηφιακή φιλολογία συνολικά, η οποία είναι μάλλον και η μόνη πραγματική λειτουργία που επιτελεί.

Πρέπει να ομολογήσω ωστόσο ότι απορίες, αναφορικά με τον βαθμό της ανταπόκρισής τους σε υπαρκτές προτεραιότητες και ζητούμενα της νεοελληνικής φιλολογίας, γεννούν και άλλες, ασφαλώς πιο έγκυρες πρωτοβουλίες, όπως π.χ. οι «Συμφραστικοί Πίνακες Λέξεων για Μείζονες Νεοέλληνες Ποιητές» στην *Ανεμόσκαλα* του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας:

<http://www.greek-language.gr/Resources/literature/tools/concordance/index.html>

Βιάζομαι καταρχάς να διευκρινίσω ότι στο πλαίσιο του συγκεκριμένου έργου προσφέρεται χρησιμότητα υλικό: σώματα κειμένων για δέκα ποιητές, καθώς και χρονολόγια, εργο-βιογραφικά δεδομένα και συνοπτικοί βιβλιογραφικοί/δικτυογραφικοί οδηγοί για τους περισσότερους από αυτούς. Το υλικό αυτό, ωστόσο, παρουσιάζεται παραδόξως ως συμπληρωματικό του κεντρικού εγχειρήματος, που είναι οι συμφραστικοί πίνακες λέξεων: μια μηχανή αναζήτησης, που δίνει τους λεξικούς τύπους που απαντούν στα συγκεκριμένα σώματα ποιητικών κειμένων και τους στίχους στους οποίους αυτοί οι τύποι απαντούν. Πρόκειται προφανώς για ένα εργαλείο παραγωγής δεδομένων τα οποία μπορούν, ασφαλώς υπό προϋποθέσεις, να φανούν χρήσιμα σε ορισμένα φιλολογικά εγχειρήματα. Εντούτοις, τίθεται το ερώτημα κατά πόσον οι Συμφραστικοί Πίνακες Λέξεων για το έργο ποιητών του 19ου και του 20ού αιώνα ήταν ποτέ (και πολύ περισσότερο: αποτελούν στις μέρες μας) υπαρκτό ζητούμενο της νεοελληνικής φιλολογίας. Προσωπικά πιστεύω ότι πρόκειται για ένα μάλλον εξεζητημένο εργαλείο, το οποίο ελάχιστοι

σημερινοί νεοελληνιστές πράγματι χρειάζονται ή πρόκειται να αξιοποιήσουν ουσιαστικά. Είναι ερευνητικό ζητούμενο για τη νεοελληνική φιλολογία η εκτίμηση του «λεξικογραφικού πλούτου» της ποίησης του Σεφέρη, του Σαχτούρη ή του Σινόπουλου;¹ Νομίζω ότι στην περίπτωση αυτή, όπως και σε άλλες ανάλογες, η επιλογή του προς δημιουργία ψηφιακού έργου βασίστηκε λιγότερο στη στάθμιση των υπαρκτών ερευνητικών αναγκών της ακαδημαϊκής κοινότητας και περισσότερο στην τεχνική «ευκολία» της παραγωγής του ίδιου του εργαλείου.² Εντούτοις, η ίδια η παραγωγή του έργου, από θεσμικό φορέα, και η έντονη προβολή του μοιάζει να θέτει μια καινούργια μεθοδολογική προτεραιότητα ερήμην της οικείας ακαδημαϊκής κοινότητας (στο πλαίσιο της οποίας, όσο γνωρίζω, η λεξικογραφία και η υφομετρία δεν αποτελούν στις μέρες μας κατευθύνσεις αιχμής).

Είναι νομίζω αυτονόητο ότι η ψηφιακή φιλολογία α) δεν είναι κάτι που καλλιεργείται αυτόνομα ή διαισθητικά, στο περιθώριο των ερευνητικών στοχοθετήσεων του πεδίου στο οποίο φιλοδοξεί να συνεισφέρει, β) δεν αναπτύσσεται ικανοποιητικά με γνώμονα την ευκολία της μηχανικής πρόσκτησης δεδομένων ή τον εντυπωσιασμό του ευρύτερου κοινού και γ) δεν προωθείται με επιστημονική φερεγγυότητα όταν κριτήριο για την επιλογή και τον σχεδιασμό του εγχειρήματος είναι η ευκολία σε ό,τι αφορά την εξασφάλιση χρηματοδότησης. Στον βαθμό ωστόσο που η ψηφιακή φιλολογία αναπτύσσεται «ιδρυματικά», ερήμην των προβληματισμών και προτεραιοτήτων της οικείας ακαδημαϊκής κοινότητας, είναι βέβαιο ότι θα βλέπουμε να αναπτύσσονται ολοένα και περισσότερα ψηφιακά έργα βάσει εν γένει εγκυκλοπαιδικών, περιφερειακών ή και παρωχημένων ζητήσεων, η συμβολή των οποίων στην ανάπτυξη των λογοτεχνικών σπουδών θα είναι εκ των πραγμάτων ελάχιστη. Για τον λόγο αυτό νομίζω ότι χρειάζεται να καλλιεργηθεί, ανάμεσα στους νεοελληνιστές, μια κουλτούρα επιστημονικού διαλόγου γύρω από την ψηφιακή φιλολογία και να δημιουργηθούν χώροι έκφρασης ακαδημαϊκής συζήτησης και κριτικής γύρω από τους στόχους και τα αποτελέσματα ψηφιακών φιλολογικών έργων υποδομής (ακριβώς όπως συμβαίνει και με τα έντυπα ανάλογα έργα). Επειδή όμως

¹ Βλ. «Η φυσιογνωμία του έργου. Τι είναι και σε τι χρησιμεύει ένας Συμφραστικός Πίνακας Λέξεων (ΣΠΛ)», <<http://www.greek-language.gr/greekLang/literature/tools/concordance/seferis/01a.html>> (προσπ. 20/10/2014).

² Αξίζει να σημειωθεί ότι, στο διεθνές φιλολογικό περιβάλλον, ανάλογα εργαλεία παράγονται κατά κανόνα ερασιτεχνικά από μεμονωμένους ερευνητές. Η σχετική σελίδα του καθ. Mitsuharu Matsuoka, π.χ., προσφέρει συμφραστικούς πίνακες λέξεων για το έργο περισσότερων από 100 αγγλόφωνων συγγραφέων. Βλ. <<http://victorian.lang.nagoya-u.ac.jp/concordance/>> (προσπ. 20/10/2014).

τέτοιες πρωτοβουλίες μάλλον ξεπερνούν τις ατομικές δυνατότητες (και τις δυνάμεις) καθενός από εμάς χωριστά, νομίζω πως είναι καιρός να προβληματιστούμε γύρω από τη δυνατότητα συγκρότησης μιας επιστημονικής εταιρείας για τις ψηφιακές νεοελληνικές σπουδές, η οποία αν μη τι άλλο θα μας έδινε την ευκαιρία να αναπτύξουμε κοινή γλώσσα, βάσιμους στόχους, καλές πρακτικές και ίσως κάποιες χρήσιμες και ευφάνταστες συνεργατικές πρωτοβουλίες.